

Саєнко Н. В.,*доктор педагогічних наук,
професор кафедри іноземних мов**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету***Новікова Є. Б.,***кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету***Созикіна Г. С.,***кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ В КОНТЕКСТІ БІЛІНГВІЗМУ

Анотація. У статті зазначено, що психолінгвістичні дослідження останніх років вказують на необхідність переосмислення значення білінгвізму для навчання іноземних мов, оскільки поширене припущення, що навчання винятково іноземною мовою є найефективнішим способом оволодіння іншою мовою, не підтверджується будь-якими даними. Закцентовано на тому, що засвоєння мовного матеріалу можливе лише за умови зрозумілого введеного матеріалу, без якого неможливий продуктивний результат. Звідси зростаючий інтерес як представників когнітивних наук, так і дослідників у галузі методики викладання іноземних мов до навчального білінгвізму, який розглядається як функціонування двох мовних та культурних кодів у мовній свідомості індивіда. Зазначено, що викладачі іноземних мов повинні мати у своєму розпорядженні перевірені методи раціонального використання білінгвізму та можливість обирати, які з них сприятимуть досягненню освітніх цілей у конкретній аудиторії та її культурному контексті. Схарактеризовано такі форми прояву навчального білінгвізму, як перемикавання кодів та міжмовне навчання. Простежено психолінгвістичні підстави білінгвізму у процесі мислеутворення й мислерозуміння індивіда. Показано, що розуміння мови є рефлекторною навичкою реагування на звукові знаки як впізнавання логічних символів, енграми яких сформувалися внаслідок певного життєвого досвіду. Навчання іноземної мови, набуття та підкріплення мовних навичок зводиться до напрацювання вищезгаданих рефлексів на основі вже наявного життєвого досвіду. Зазначено, що переклад грає вирішальну роль процесі розуміння іншої мови. Прикладом використання перекладу рідною мовою є паралельний текст як текст однією мовою разом з його перекладом іншою мовою. Наведено приклад розробки курсу з використанням паралельного перекладу, в якому словник до текстів і власне тексти розмістили на екрані паралельно з перекладом та озвучили.

Ключові слова: навчання іноземних мов, рідна мова, білінгвізм, паралельний переклад.

Постановка проблеми. В останні роки все частіше точаться дискусії про роль рідної мови в процесі засвоєння

іноземної. Припущення, що використання винятково іноземної мови під час її навчання є найефективнішим способом вивчення та викладання іноземної мови, не підтверджується жодними дослідженнями [1].

Лінгвістичні, психолінгвістичні та соціолінгвістичні розвідки останніх років переконливо доводять корисність навчального білінгвізму як функціонування двох мовних та культурних кодів у мовній свідомості індивіда та ефективного засобу, що сприяє засвоєнню іноземної мови. Активно розробляються психолінгвістичні та психодидактичні підходи, які обґрунтовують переваги одночасного використання рідної мови та мови, що вивчається, під час засвоєння власне іноземної.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікації останніх років висвітлюють питання про роль двомовного навчання іноземної мови в інтелектуальному розвитку лернерів, зокрема в підвищенні ефективності розв'язання проблемних завдань [2; 3; 4].

Сьогодні навчальний білінгвізм (англ. *emergent bilingualism*) все більше і більше цікавить як представників когнітивних наук, так і дослідників у галузі методики викладання іноземних мов, оскільки є недостатньо вивченою сферою досліджень, що має значний лінгводидактичний потенціал.

Психолінгвістичні розвідки наголошують на тому, що рідна та іноземна мови взаємодіють між собою, причому рідна мова обов'язково бере участь у формуванні та формулюванні думки іноземною мовою. Саме це явище отримало назву «коактивація мов», і воно чекає на ретельне вивчення вченими та зібрану надійну доказову базу [5].

Мета статті – проаналізувати сучасні погляди на роль та місце рідної мови під час засвоєння іноземної, оцінити її потенціал, навести приклад авторського підходу до використання паралельного перекладу в представленні матеріалу для самостійного оволодіння іноземною мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея навчання винятково іноземною мовою з'явилася на початку ХХ століття в приватних мовних школах для дорослих [6, с. 15], що прагнули протиставити себе державним навчальним закладам,

в яких переклад був стандартною практикою. Достатньо категорично М. Берліц, засновник однієї з найвідоміших мереж шкіл, висловив розуміння, що будь-яке використання рідної мови при вивченні іноземної є «неминучим ущербленим та неповноцінним» [7, с. 3–4].

Знайшов багатьох прибічників і набув прямого чи прихованого майже абсолютного поширення в науково-методичній літературі з кінця дев'ятнадцятого століття саме цей погляд на навчання не лише англійської, а й інших основних європейських мов.

Серед найпоказовіших та найкатегоричніших думок з цього приводу наведемо аргументи проти використання рідної мови, що найчастіше використовують дослідники [1]: 1) переклад є менш важливим, ніж чотири основні мовленнєві навички, зокрема читання, письмо, аудіювання та говоріння, а власне навички перекладу не є тим, чого прагне більшість тих, хто вивчає мову; 2) час, витрачений на використання рідної мови, дорівнює часу, витраченому на використання іноземної; 3) лернери повинні навчитися думати іноземною мовою, а використання рідної мови заважає цьому; 4) вживання рідної мови формує хибне переконання, що між мовами існує буквальна еквівалентність, що призводить до проблем мовної інтерференції.

Передусім мусимо наголосити на тому, що послідовники Берліца прагнуть зробити вивчення мови якнайбільш «природним», з їхньої точки зору, зокрема жодного машинного перекладу, жодного друкованого слова, якнайменше «дрилінгу» та майже миттєва участь у діяльності, наближеній до реальності. Обраний автором та його прибічниками підхід підводить їх до таких висновків: все, що потрібно зробити викладачеві, – це залучити учнів до комунікативної взаємодії, а природні процеси навчання зроблять все інше. Дещо інакше характеризують цей процес В. Буцкам та Д. Калдвелл, вважаючи його рецептом утоплення, а не занурення.

Прихильники другого погляду вважають, що єдине, що потрібно викладачам, – це володіння іноземною мовою майже на рівні носіїв, а не острах використання рідної мови. А комунікативний підхід, який без сумнівів використовують багато викладачів, залишає лернерів віч-на-віч з великою кількістю непроаналізованих і незрозумілих їм фрагментів мови [8].

Такі міркування, зрозуміло, приводять до усвідомлення, що не потрібно намагатися імітувати природне середовище у звичайній навчальній аудиторії, оскільки такий «природний метод», заснований на оволодінні рідною мовою і лише ідеї занурення, є ілюзією – здебільшого через брак часу.

Дослідники акцентують на тому, що необхідно врахувати величезну кількість годин, яку маленькі діти витрачають на вивчення рідної мови, і порівняти з часом, відведеним на вивчення іноземної мови в навчальних закладах чи на мовних курсах. На оволодіння рідною мовою щонайменше знадобиться кілька років, протягом яких діти чують мільйони висловлювань. Проаналізувавши дані, наведені Б. Харт і Т. Ріслі [9], можна стверджувати, що найважливішим аспектом мовного досвіду дітей є його тривалість. За небагатьма винятками, вказують автори, чим більше батьки розмовляли зі своїми дітьми, тим швидше збільшувався їхній словниковий запас і тим кращими були результати IQ тестів дітей віком від трьох років і більше. Маленькі діти уважно слухають те, що кажуть старші, можливо, 10 годин на день або 70 годин на тиждень. Можна

порівняти кількість цього часу з тим часом, який при традиційному навчанні витрачають студенти на вивчення мови, тобто загалом 5–6 годин на тиждень.

На наше глибоке переконання, потрібне кардинальне переосмислення методології навчання іноземних мов. Рідну мову слід використовувати регулярно, систематично та в найбільш повній формі, де це доречно. Майбутні викладачі повинні мати у своєму розпорядженні безліч додаткових перевірених методів, як одномовних, так і двомовних, і саме вони вирішують, які з цих методів стануть у пригоді конкретній групі та можуть бути імплементовані в різноманітному культурному контексті [8].

Постійне використання перекладацької діяльності в мовних класах по всьому світу також набуває все більшого визнання в останні роки. К. Мальмк'єр [10] обстоює думку про те, що переклад та використання рідної мови залишаються нормою у викладанні іноземних мов на університетському рівні.

У своєму раціональному аналізі міжмовного та внутрішньомовного навчання (тобто навчання, при якому використовується рідна мова учнів, порівняно з навчанням, при якому використовується лише мова, що вивчається), Х. Стерн припускає, що ці два підходи не є протилежностями, а, швидше, утворюють континуум, з якого власні мови тих, хто навчається, будуть використовуватися по-різному на різних етапах навчання.

Найпереконливішою є концепція, згідно з якою стратегії внутрішньомовного навчання будуть більш ефективними, якщо міжмовні дії, а саме переклад, використання двомовних словників, «послідовний та синхронний переклад» та «інтерпретаційна обробка текстів» будуть чіткіше визнані самостійними стратегіями [11, с. 279–299].

Важливим, як видається, є трактування П. Нейшна, який, узагальнюючи ряд досліджень, що порівнюють ефективність стратегій навчання, передбачає, що переклад незмінно є найефективнішим способом вивчення нової лексики [12].

Як бачимо, у різних працях знаходимо підтвердження на користь навчального білінгвізму, що розглядається як функціонування двох мовних та культурних кодів у мовній свідомості для виконання пізнавальних завдань та спілкування з педагогом чи однолітками на заняттях, вирішення комунікативних завдань поза заняттям, самостійної діяльності пізнавального та розважального характеру. Однією з форм прояву навчального білінгвізму є «перемикання кодів» (англ. *code switching*) на заняттях іноземної мови, коли учасники процесу іноді переходять з іноземної мови на рідну. Іншою формою навчального білінгвізму можна вважати міжмовне навчання (англ. *translanguaging*), при якому для розвитку учнів та розширення їхнього кругозору у певній галузі використовується література як іноземною, так і рідною мовами [3].

Підставою для гіпотези про те, що освітній білінгвізм є закономірним фактором успішності та відіграє позитивну роль у досягненні освітнього результату, є психолінгвістичні дослідження процесу оволодіння іноземною мовою, що розпочалися в другій половині минулого століття і продовжуються дотепер [13].

Основними положеннями теорії є такі. По-перше, оволодіння іноземною мовою в умовах навчання суттєво відрізняється від процесу природного оволодіння рідною мовою, і природне мовне середовище не може бути відтворене на заняттях педагогічними засобами. По-друге, засвоєння мовного мате-

ріалу можливе лише за умови «зрозумілого вхідного матеріалу», без якого неможливий «продуктивний вихід». По-третє, тривожність та стрес студентів, спричинені незрозумілим матеріалом, що вводиться на занятті, ускладнюють оволодіння іноземною мовою, напружуючи їхній «афективний фільтр». Безсумнівно, цей бар'єр когнітивного навантаження можна зняти, використовуючи рідну мову [3].

Звернімо увагу на тлумачення терміну «коактивація», що означає паралельну активацію рідної та іноземної мов і пояснює численні факти взаємовпливу двох мовних систем. Можна також стверджувати, що іноземна мова багато в чому копіює риси рідної мови так само, як одяг копіює контури тіла. Це пояснюється тим, що осередки пам'яті рідної мови більш доступні для користувача, ніж осередки пам'яті мови, що вивчається [14]. І саме полегшений доступ до осередків пам'яті рідної мови викликає перемикання кодів тоді, коли мовне та інтелектуальне завдання, поставлене перед учнями іноземною мовою, ускладнюється, і вони шукають рішення засобами рідної мови.

По-іншому дивиться на це питання психолінгвістика, фокусуючись на виявленні того, як дві мови організовані в мозку білінгва і з'ясуванні, чи допомагають вони одна одній (позитивне перенесення), чи заважають (негативне перенесення) [15].

Нейролінгвістика ж займається наслідками білінгвізму для нейронної архітектури людського мозку [16]. Подібно до соціолінгвістики та психолінгвістики, вона фокусується на таких явищах, як мовний контакт, мовна інтерференція та перемикання кодів; але з точки зору неврології.

Нейролінгвісти називають чотири компоненти вербальної комунікації: імпліцитна мовна компетенція, металінгвістичне знання, прагматика та мотивація. Відзначимо також таку особливість, що мовна компетенція набувається випадково, зберігається імпліцитно, використовується автоматично та підтримується процедурною пам'яттю, а металінгвістичне знання вивчається свідомо, зберігається в прямій формі, використовується контрольованим чином та підтримується декларативною пам'яттю [17].

Мислестворення і мислерозуміння в їхній логічній формі, на думку численних вчених, відбувається в зоні Верніке, що утворилася у процесі еволюції поруч із зоною слухових аналізаторів кори головного мозку (КГМ). Зона Верніке сформувалася як сполучна ланка між символами, що позначають предмети та явища, та уявленнями про ці предмети та явища в особистому індивідуальному досвіді людини. Зону Верніке та зону Брока – моторний мовний центр КГМ – поєднує потужний нервовий дугоподібний пучок. Таким чином, обидві зони тісно пов'язані між собою, але все ж таки є окремими самостійними зонами КГМ. Одна відповідає за розуміння та формування логічних конструкцій та уявлень про них, виходячи з їхнього індивідуального досвіду, а інша, зона Брока, – за їхню передачу в мовленнєве повідомлення.

До речі, говоріння є навик, тобто, умовний рефлекс, що переводить розумові логічні форми у руховий рефлекторний процес напруги і розслаблення м'язів органів, які у беруть участь у мовотворенні [18]. Загалом будь-яка мова є чіткою логічною системою, що складається з семантичних понять, слів-зв'язок і структури формування суджень. Мова – це зовнішня форма вираження розумових логічних процесів, і є

в основному рефлекторно-вольовим перенесенням цих внутрішніх процесів у зовнішнє середовище спілкування. Розуміння мови також є рефлекторною навичкою реагування на звукові знаки як впізнавання логічних символів, енграми яких сформувалися внаслідок певного життєвого досвіду.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що навчання іноземної мови зводиться до напрацювання вищезгаданих рефлексів на основі вже наявного життєвого досвіду. Придбання і підкріплення мовних навичок здійснюється стандартно і швидко, як і в інших випадках вироблення умовного рефлексу. Зважаючи на те, що навичка – це стійкий набір енграм, забування іноземної мови відбувається дуже повільно.

Наголошуємо на тому, що через багаторазове синхронне повторення виробляється внутрішня грамотність, тобто мовне чуття, відчуття правильності чи хибності вимовленого слова чи фрази [19].

Прикладом використання перекладу рідною мовою є паралельний текст (або бітекст) як текст однією мовою разом з його перекладом іншою мовою. У лінгвістиці існує поняття «вирівнювання паралельного тексту», яке означає ідентифікацію відповідних один одному речень в обох половинах паралельного тексту. Великі масиви паралельних текстів називаються паралельним корпусом (англ. *parallel corpora*).

У сфері досліджень у галузі перекладу «бітекст» – це суміщений документ, що складається з версій відповідного тексту вихідною та цільовою мовами. Бітексти створюються за допомогою спеціальних комп'ютерних програм, які називаються інструментами для вирівнювання (англ. *alignment tool*) або інструментами для бітексту (англ. *bitext tool*), які дозволяють автоматично вирівнювати оригінальну версію тексту та його переклад. Подібні програми, як правило, приводять у відповідність два тексти (оригінал та переклад) за кожною пропозицією. Масиви бітекстів називаються «бітекстовою базою даних» або «двомовним корпусом» і можуть використовуватися як довідник та для пошуку потрібних сполучень [20].

Цей підхід було протестовано під час дистанційного навчання в період карантину Covid-19 (зразок курсу можна знайти на платформі YouTube <https://www.youtube.com/channel/UCF9gPDPSh0djwv8ZyU6A/>). У дизайні курсу широко використовувався паралельний переклад. Словник до текстів і власне тексти розміщували на екрані паралельно з перекладом. Далі матеріал відпрацьовувався методом дрилінгу, а потім актуалізувався під час виконання проблемних та творчих завдань.

Цей підхід як різновид аудіовізуального перекладу виявився ефективним, зокрема для засвоєння великих обсягів культурологічного матеріалу під час самостійної роботи студентів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Психолінгвістичні дослідження останніх років вказують на необхідність переосмислення значення білінгвізму для навчання іноземних мов. Викладачі іноземних мов повинні мати у своєму розпорядженні перевірені методи раціонального використання білінгвізму, та мати можливість обирати саме ті, які сприятимуть досягненню освітніх цілей у конкретній аудиторії та її культурному контексті.

Засвоєння мовного матеріалу можливе лише за умови «зрозумілого вхідного матеріалу», без якого неможливий «продуктивний вихід».

Розуміння мови є рефлекторною навичкою реагування на звукові знаки як впізнавання логічних символів, енграми яких сформувалися внаслідок певного життєвого досвіду. Навчання іноземної мови, набуття та підкріплення мовних навичок зводиться до напрацювання вищезгаданих рефлексів на основі вже наявного життєвого досвіду.

Переклад грає вирішальну роль у процесі розуміння іншої мови. Прикладом використання перекладу рідною мовою є паралельний текст як текст однією мовою разом з його перекладом іншою мовою.

Досвід роботи з цими текстами показує ефективність такого підходу, проте потребує подальшого вивчення та узагальнення.

Література:

- Kerr P. Questioning 'English-only' classrooms: own-language use in ELT. Hall, Graham, ed. *The Routledge Handbook of English Language Teaching*. Abingdon : Routledge, 2016. P. 513–526.
- Kempert S. Children's scientific reasoning in the context of bilingualism. *International Journal of Bilingualism*. № 19 (6). 2015. P. 646–664.
- Garcia O., Kleifgen J. *Educating Emergent Bilinguals*. N. Y. : Teachers College Press. 2010.
- Tumbull B. Reframing foreign language learning as bilingual education. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 2016. P. 1–8.
- Rankin J., Grosso S., Reiterev S. Effect of L1 co-activation on the processing of L2 morpho-syntax in German-speaking learners of English. *Proceedings of the 13th Generative Approaches to Second Language Acquisition Conference*. Somerville, MA, 2016. P. 196–207.
- Howat A. P. R., Widdowson H. G. *A History of English Language Teaching* (2nd edition). Oxford : Oxford University Press. 2004.
- Berlitz M. D. *Method for teaching modern languages* (Revised American Edition). New York : M. D. Berlitz. 1916.
- Butzkamm W., Caldwell J. A. W. *The Bilingual Reform: A Paradigm Shift in Foreign Language Teaching*. Tübingen : Narr, 2009. 260 p.
- Hart B., Risley T. R. *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Baltimore : Brookes, 1995.
- Malmkjær K. *Translation & language teaching: Language teaching & translation*. Manchester, UK : St. Jerome Publishing, 1998.
- Stern H. (1992). *Issues and options in language teaching*. Oxford : Oxford University Press, 1992. 295 p.
- Nation P. The role of the first language in foreign language learning. *Asian EFL Journal*. № 1. 2003. P. 35–39.
- Krashen S. Applying the comprehension hypothesis: some suggestions. *International Journal of Foreign Language Teaching*. Vol. 1. 2004. P. 21–29.
- Bergmann C., Sprenger S., Schmid S. The impact of language co-activation on L1 and L2 speech fluency. *Acta Psychologica*. Vol. 161. 2015. P. 25–35.
- Gottardo A., Grant A. Defining Bilingualism. In: *Encyclopaedia of language and literacy development*. 2008. URL: <http://literacyencyclopedia.ca/index.php?fa=items.show&topicId=236>
- Fabbro F. *The Neurolinguistics of Bilingualism: An Introduction*. Hove: Psychology Press. 1999.
- Paradis M. *Neurolinguistics of bilingualism and the teaching of languages*. 1992. URL: http://www.semioticon.com/virtuals/talks/paradis_txt.htm
- Лурия А. Р. *Язык и сознание*. Ростов-на-Дону, 1998.
- Кроль В. М. *Психофизиология человека*. Сб. : Питер, 2003. Стр. 294.
- Казаков Г. *Параллельный перевод как инструмент овладения иностранным языком*. 2019. URL: <https://www.academia.edu/43578930/>

Saienko N., Novikova Ye., Sozykina G. Psycholinguistic aspects of translation in the context of bilingualism

Summary. It is stated in the article that psycholinguistic research in recent years points out the need to rethink the importance of bilingualism for learning foreign languages, since the common assumption that teaching only in a foreign language is the most effective way to master another language is not supported by any data. It is emphasized that the assimilation of language material is possible only under the condition of comprehensible input, without which productive output is impossible.

Hence there is a growing interest of both representatives of cognitive sciences and researchers in the field of foreign language teaching methods in educational bilingualism, which is considered as the functioning of two linguistic and cultural codes in the linguistic consciousness of an individual. It is noted that teachers of foreign languages should have proven methods of rational use of bilingualism at their disposal, and the opportunity to choose which of them will contribute to the achievement of educational goals in a specific audience and its cultural context.

Such forms of educational bilingualism as code-switching and translanguaging learning are characterized. The psycholinguistic foundations of bilingualism in the process of an individual's thinking and understanding are traced. It is shown that language comprehension is a reflexive skill of responding to sound signs as recognition of logical symbols, the engrams of which were formed as a result of certain life experiences. Learning a foreign language, acquiring and strengthening language skills are considered as developing the above-mentioned reflexes on the basis of already existing life experience. It is noted that translation plays a crucial role in the process of understanding another language.

An example of using a mother tongue translation is a parallel text as a text in one language together with its translation in another language. An example of a course design using parallel translation is presented, in which the vocabulary of the texts and the texts themselves were placed on the screen in parallel with the translation and then voiced.

Key words: learning foreign languages, mother tongue, bilingualism, parallel translation.